

Andrássy keleti politikájának kezdetei

Andrássy Gyula 1871-től 1879-ig állt az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztériumának élén. Hivatali működésének nyolc esztendeje a nemzetközi élet eseményekben gazdag periódusa volt. A német birodalom megalapításának évében debütált, tevékenységének derekára a Krieg in Sicht Krisis esett, külügyminiszterségének második felét pedig szinte teljesen a keleti válság eseménysorozata: a hercegovinai felkelés, az osztrák—török háború, a San Stefanó-i béke és a berlini kongresszus töltötte ki. Nevével, tevékenységével az osztrák—magyar külpolitika számos fontos megnyilvánulása kapcsolódott össze: a három császár szövetsége, a reichstadti egyezmény, a budapesti szerződés, Bosznia-Hercegovina megszállása és a kettős szövetség megkötése, hogy közülük csak a leginkább emlékeztetéseket említsük. A nemzetközi eseményeknek és az osztrák—magyar külpolitikai megnyilvánulásoknak ez a vázlatos felsorolása is érzékelteti, hogy Andrássy külügyminisztersége különlegesen fontos periódus volt a soknemzetiségű Habsburg birodalom életében. A hetvenes évek a nyugat-európai nemzeti átalakulás lezárulásának és a kelet-európai nemzeti átrendeződés megindulásának periódusa volt. A Monarchia ekkor igazodott végleg hozzá a nyugati nemzeti átalakulás teremtette új helyzethez, és ekkor alakította ki a meginduló keleti átrendeződéssel kapcsolatos magatartásának alapvonásait. Az új külpolitikai irányvonal kialakítása össztársadalmi produktum volt; a legfelsőbb szintű döntések az osztályok, nemzetek, az uralkodó és a vezető politikai személyiségek egymást keresztező és egymást erősítő törekvéseinek eredőjeként született. A változott történelmi feltételekhez való hozzáigazodásban azonban érthető módon domináns szerepe volt annak, aki a kritikus időszakban a külpolitika kormányrúdján tartotta kezét: Andrássy Gyula közös külügyminiszternek.

A Haus- Hof und Staatsarchiv rezervált aktái arról tanúskodnak, hogy a kortársak és az utódok megértették és méltányolták a magyar politikus különleges szerepét. Andrássyval is az történt, mint néhány korszakos jelentőségű elődjével: politikájából tradíció lett, tevékenységéből pedig viszonyítási alap, az analóg körülmények között meghozott döntések pozitív vagy negatív példája. Távozása után nem múlt el egyetlen évtized sem anélkül, hogy belső használatra szánt

hosszú emlékiratokban nem elemezték volna balkáni politikáját¹, Oroszországgal szembeni magatartását,² vagy éppenséggel Németországhoz fűződő kapcsolatát.³ A magyar politikus szelleme olyannyira a Ballhausplatz fölött lebegett, hogy Aehrenthal még jó harminc év múlva is szükségét érezte annak, hogy a maga álláspontját Andrassy nézeteivel konfrontálja.⁴

A történetírásról sem lehet állítani, hogy érzéketlen lett volna a magyar politikus teljesítménye iránt. Az Andrassyval foglalkozó munkák listája hosszú oldalakat tölt meg, és nyolc éves külügyminisztersége az összefoglaló diplomácia-történetekben is előkelő helyet kapott. Ennek az irodalomnak azonban egészen az utóbbi időkig két előnytelen sajátossága volt. Először az, hogy szélsőségekben mozgott, és Andrassyról vagy apológiát nyújtott,⁵ vagy pedig pamfletet.⁶ Másodszor az, hogy nem megfelelően súlypontozott, és Andrassy tevékenységének nem a legjellemzőbb részét állította érdeklődésének középpontjába. Innen adódik, hogy kialakult, bár hibás és csak újabban korrigált képpel rendelkezünk arról, hogy Andrassy milyen szerepet töltött be a Monarchia „nyugati küldetésének” lezárásában,⁷ de arról, hogy mi újat hozott a keleti politikában, mindmáig nagyon keveset tudunk.

A kutatások mai állása mellett nem vállalkozhatunk arra, hogy Andrassy keleti politikáját minden részletre kiterjedően és a véglegesség igényével megrajzoljuk. Az látszik inkább célszerűnek, ha figyelmünket arra az időszakra összpontosítjuk, amely mintegy koncentrált formában tartalmazza az egész problematikát: a külügyminiszteri indulás időszakára. Andrassy nézetei, elképzelései ekkor mutatkoztak meg leginkább eredeti formájukban, az osztrák dinasztikus tradíció és a magyar nemzeti elvárás, a külpolitikának ez a két legfontosabb belső indítéka ekkor igen erőteljesen érvényesült, és már ebben a rövid, egy-másfél esztendő időszakban kirajzolódott, hogy milyen kompromisszumok útján jöhet létre a keleti politika majdan tradícióvá váló szintézise.

Andrassy meglehetősen messziről érkezett a ballhausplatzi palotába. Élete úgy indult, mint egy romantikus regényhőse. A pozsonyi rendi országgyűlésen a szép hölgyek a kegyeiért, fiatalok a barátságáért versengtek. Az idősebbek legtekintélyesebbje azt mondta róla, hogy minden lehet belőle, akár még Magyarország nádora is. A magyar szabadságharcban honvédőrnagyi egyenruhát viselt, majd 1849-ben, alig huszonhat évesen a független Magyarország konstantinápolyi követe lett. A magaslatról rögtön a mélybe zuhant. Alighogy állomáshelyére ért, bekövetkezett a világosi fegyverletétel, és a követi küldetés kényszerű emigrációvá változott. A bécsi haditörvényszék halálra ítélte és távollétében jelképesen felakasztották.

Ilyen kezdet után el is mehetett volna a kedve a politikától. Nem is volt hiány a csábításban. A grófi birtok jövedelméből jutott volna a nagyúri semmittevésre, és a párizsi szalonok „szép akasztott embere” kielégülést találhatott volna a társasági

sikerekben. Mégis a politika maradt igazi szerelme. A nemzeti katasztrófát, Magyarország önkényuralmi beolvasztását fájlalta, de 1848—1849 tapasztalatait Ausztria szemszögéből is mérlegelte. Meggyőződése volt, hogy a Habsburg-monarchia csak Magyarország megbékítésével, a birodalom létevel összeegyeztethető magyar követelések kielégítésével nyerheti vissza nagyhatalmi állását. Tudta, hogy egyelőre nem számíthat a bécsiek belátására, de volt türelme a várakozásra. A krími háború, amelyben Ausztria bámulatba ejtette a világot Oroszország iránti hálátlanságával, úgy érezte, őt igazolta, és 1857-ben hazatért Magyarországra. Még tíz év erőfeszítés, Solferino és Königrätz kellett ahhoz, hogy Bécs feladja a játszmát. 1867-ben mint Magyarország miniszterelnöke helyezte a koronát Ferenc József fejére.

A kiegyezés, amelynek eredményeként az eddig centralizált Habsburg-monarchia kétközpontú, dualista állammá alakult, és Magyarország teljes belpolitikai önállóságot nyert, nem elsősorban az ő sikere. Az 1867-es mű létrehozásában ő is, másokkal együtt csak Deák Ferenc segítőtársa volt. Mint miniszterelnök azonban a politikai élet főszereplője lett. Két generáció vágyait valósította meg, nemzedékére jellemző hivatástudattal és elfogultsággal. Parlamentarizmus, felelős minisztérium volt az eszményképe, de mint liberális arisztokrata idegenkedett a demokráciától, és a választójogot szűk vagyoni cenzushoz kötötte. Pest az ő számára Párizs mintájú főváros, politikai centrum és modern metropolis volt, de a rendiség korából származó megerendszer létjogosultságát is elismerte. Béccsel szemben makacs követelő volt: elérte, hogy a magyar kormány fennhatósága a történelmi Magyarország egészére kiterjedjen. Magyarország nem magyar népeivel szemben csak mérsékelt engedékenységet tanúsított: a nyelvi és kulturális engedményektől mint liberális politikus nem zárkózott el ugyan, de a magyar szupremáciából semmit sem engedett. A nemzeti elfogultság vezette akkor is, amikor a ciszajtán országrészekben jelentkező nemzeti törekvések, nevezetesen a cseh próbálkozások elgáncsolásában közreműködött.

Nem mintha szűk látókörű, csak a hazai viszonyokat ismerő politikus lett volna. Nála jobban senki sem használta ki a magyar miniszterelnök azon jogát, hogy a közös külpolitika irányításában véleményt nyilvánítson. Az európai fővárosok külügyi levéltárainak forrásai tanúsítják, hogy a Bécsben működő követeknek csaknem olyan tárgyalópartnere volt, mint a birodalmi kancellár. A kritikus helyzetekben nemcsak bírált és tanácsokat adott, hanem messzire tekintő külpolitikai terveket is készített. 1870 nyarán, a francia—porosz háború alkalmával arra számított, hogy a győztes francia sereggel a cári Oroszország ellen vonulhat. Összel, amikor Oroszország egyoldalúan felbontotta a párizsi szerződést, azt hitte, újra létrejöhet a krími koalíció. Számításai nem igazolódtak. 1871 őszén, amikor a monarchiának német sértődöttséggel és orosz haraggal kellett számolnia, mégis ő lett megint a „providenciális férfiú”. A Habsburg-monarchia történetében első

ízben magyar politikus foglalt helyet Kaunitz és Metternich íróasztalánál. Az egykori halálraítélt ekkora elégtételre aligha számíthatott.

Ferenc József közel negyedszázados uralkodása alatt megszokta már, hogy az államügyekben szenvtelenül, az érzelmi mozzanatok teljes kikapcsolásával határozzon. A döntés ez alkalommal mégsem lehetett mentes valamiféle öniróniától. Andrassy kinevezését ugyanaz a kéz írta alá, amely annakidején a halálos ítéletet jóváhagyta. A külügyminisztérium hivatalnokai is bizonyára megdöbbenve néztek össze, amikor a „szép akasztott ember” helyet foglalt Metternich íróasztalánál. A megdöbbenés azonban nem volt teljesen indokolt. Az új külügyminiszternek is tudnia kellett, hogy nem mint Kossuth Lajos diplomatája került a Habsburg-monarchia élére, hogy a százados államalakulat tradícióival, külpolitikai normarendszerével számolnia kell.

A dinasztikus hagyományok 1871-ben is elevenen éltek a Ballhausplatz falai között. Az osztrák kancellárok addig valamiféle absztrakt államérdekhez igazodtak, a konzervatív hatalmi politika kategóriáiban gondolkodtak, és a külpolitikai feladatát a dinasztia presztízisének növelésében látták. A nagyhatalmi státust a területszerzés képességéhez kapcsolták, és a külpolitika eredményességét azon mérték, hogy a hódítás, házasság és örökség útján szerzett pozíciókat mennyire sikerült megtartani, illetve mennyire sikerült azokat kibővíteni. Anakronisztikus magatartás volt ez a nacionalizmus évszázadában, Ausztriában azonban megállt az idő, és a Ballhausplatz fölött Kaunitz és Metternich szelleme lebegett.

Három területe volt a XIX. századi osztrák dinasztikus politikának: Itália, Németország és a Balkán. Az első kettő 1871-ben már csak emlék lehetett, és a hozzájuk fűződő tradíció csendes nosztalgia. Az olasz egység létrejötte után a Habsburgoknak nem lehetett többé keresnivalójuk Itáliában, s ha a pozíciók visszaszerzésének vágya fel is bukkant először Albrecht főhercegnél, majd Conrad von Hötendorfnál és Ferenc Ferdinándnál, a dinasztikus ábrándozás nem tudott többé az állami politika szintjére emelkedni. Königgrätz emlékére is fátylat borítottak, és ha Ferenc József élete végéig irigyelte is a Hohenzollernektől a német császári méltóságot, beismerték, hogy a Habsburg-monarchia nem folytathat többé németországi politikát. Friedrich Ferdinánd Beust 1871 májusában készített emlékirata,⁸ miszerint el kell ismerni Poroszország új németországi állását és megbékélést kell keresni Európa legnagyobb hatalmával, a monarchia külpolitikájának mindvégig vezéreszméje maradt. A dinasztikus politika harmadik terrénumához, a Balkánhoz kapcsolódó tradíció azonban 1871-ben is az volt, mint évtizedekkel korábban: tetekre sarkalló aktualitás.

A Balkán a dinasztikus hatalmi politika ideális érvényesülési területe volt. A térség legnagyobb része a Török Birodalom fennhatósága alatt állott, de a belső válságba süllyedt nagyhatalom nem tudta már szuverenitását maradéktalanul érvényesíteni. A félszigeten kialakult nemzeti államok pedig még messze voltak

attól, hogy igényt formálhattak volna a kizárólagos fennhatóságra. A Balkán egyidejűleg potenciális veszélyzóna is volt a Monarchia szempontjából. A soknemzetiségű birodalom lakosságának jelentékeny része a félszigeten kialakult nemzeti államok etnikai közösségéhez tartozott, a Balkán teljes nemzeti átrendeződése azért a Monarchia területi épségét is veszélyeztette.

Az osztrák balkánpolitikai érdekeknek a helyzet kettősségéből fakadó két, egymással meglehetősen ellentétes külpolitikai irányzat adott kifejezést.

Az egyik irányzat a dinasztikus terjeszkedés volt: hódítani Törökország rovására, illetve a félsziget kialakult új államait osztrák befolyás alá vonni. A terjeszkedés hívei, jóllehet, nem zárták ki az önálló osztrák akció lehetőségét, többnyire a cári Oroszországgal való együttes fellépést szorgalmazták, és a török birodalom felszámolását osztrák—orosz osztozkodás formájában képelték el. A dinasztikus expanzió hívei számára ebben a tekintetben II. József és II. Katalin utolsó közös törökellenes háborúja jelentette a követendő példát.

Az osztrák balkáni politika másik változata a konzervatív szolidaritáson alapuló status quo politika volt, amely Törökország területi épségének megvédését, a meglévő állapotok megőrzését tartotta célravezetőnek. A status quo politika hívei számára Metternich volt a példakép, aki a nacionalizmus miatt általában is hajlott a védekezésre, de aki a balkáni nemzeti mozgalmakban rejlő potenciális veszélyt is felmérte. A fennálló viszonyok megőrzésére törekvő politika hívei kettős értelemben számoltak Oroszországgal: úgy is, mint partnerrel, úgy is, mint ellenféllel. A konzervatív elveket valló cárizmussal készek voltak az együttműködésre (ahogy ez Metternich idején is történt), de a maga útján járó nagyhatalommal szemben szükség esetén a fegyveres fenyegetéstől sem riadtak vissza (amint ezt a krími háború idején tanúsított osztrák magatartás példázta).

Beust, aki a francia porosz háború után a Monarchia új külpolitikai programját kidolgozta, a keleti kérdésben alapjában véve az osztrák külpolitika dinasztikus tradícióihoz igazodott. A fennálló viszonyok megbolygatásában nem kívánt ugyan kedvezményezni — ennyiben Metternichet követte —, de a Balkánt végső soron olyan területnek tekintette, ahol a Monarchia adandó alkalommal kárpotlást szerezhet nyugati pozíció veszteségeiért.

A külügyminiszteri posztot elfoglaló Andrássy nem téveszthette szem elől az osztrák külpolitika dinasztikus hagyományait, de a magyar elvárásokra hasonlóképp tekintettel kellett lennie. A birodalmi külpolitika nemzeti orientálásának igénye ugyanis igen erőteljesen jelentkezett ezekben az években. A magyar politikai vezetőréteg intenzív módon törekedett arra, hogy a kiegyezés konzekvenciáit a külpolitikában is érvényesítse, és az immáron hivatalosan is közösnek nevezett külpolitikának kifejezetten magyar színezetet adjon. A magyar érdeklődés és cselekvési vágy nem véletlenül jelentkezett: szabályosan következett a Habsburg a

monarchia hivatásáról vallott magyar felfogásból és a soknemzetiségű államalakulat magyar szempontú átrendezésének sikerélményéből.

A magyar külpolitikai gondolkodásban a XIX. század derekától a veszélyeztettség tudata állott első helyen. Már a reformkor politikusai úgy tartották, hogy a magyar állami önállóságnak az adott európai etnikai és hatalmi viszonyok mellett nincsenek kilátásai. Ezt a priori feltételezést 1849 tapasztalatai igazolták: a magyar függetlenség a cári intervenció következtében bukott el. A kiegyezés megkötése alkalmával Deák Ferenc legerősebb érve is úgy hangzott, hogy az önálló Magyarország nem tudna fennmaradni a felemelkedő Németország és a hatalmas Oroszország szomszédságában. A veszélyeztettség tudatát a monarchia magyar szempontú átrendezése után sem váltotta fel valamiféle biztonságérzet; ellenkezőleg, a fenyegetést, amelyet eddig csak a netáni magyar önállóságra értettek, 1867 után a Monarchia egészére vonatkoztatták. Változatlan meggyőződéssel állították, hogy a Monarchia biztonságát és létét a német, illetve az orosz expanzió fenyegeti, és ebből a tételből logikusan vonták le, hogy a külpolitika feladata ennek a kettős fenyegetésnek az elhárítása. A veszélyeztettség tudatában volt egyfajta értékrend is, és abban minden kétséget kizáróan az orosz fenyegetés állott első helyen. A birodalmainak szánt magyar külpolitika alaplépését a Pesti Napló cikkírója még a kiegyezés előtt az egész korszakra ható érvénnyel megfogalmazta: „Véleményünk szerint — hangzik a tézis — nem érdemli meg a magyar politikus nevet az, aki Magyarország főveszélyének nem az oroszot tartja, aki nem az oroszok természetes ellenfeleiben látja Magyarország természetes szövetségeseit. Ha Poroszországról bizonyos volna, hogy lemondott tradicionális oroszbarátságáról, bármely kormánynak, mely közösen vagy külön Magyarország külügyeit is intézi, azt tanácsolnók, a porossal fogjon kezét; de legyen a porosz ellen, mihelyt az az oroszsal fog kezét.”⁹

A magyar külpolitikai megnyilvánulásokat elsősorban a veszélyeztettség tudata motiválta, de az állásfoglalások azért egyéb megfontolásokat is kifejezésre juttattak. Fontos mozgatórugó volt a telítettség érzése, a szaturáltság tudata. A magyar politikai vezetőréteg tisztában volt azzal, hogy a monarchián belüli magyar különállás és a történelmi Magyarország fölötti magyar szupremácia összefügg a birodalmon, illetve a Magyarországon belüli etnikai arányokkal, és azt is tudta, hogy az adott berendezkedéssel a lehetőségeket végképp kimerítette. Vagyis azt, hogy a birodalom nem magyar lakosságának bármilyen szaporítása a dualizmust és a magyar szupremáciát veszélyezteti. A külpolitikában ezért a leghatározottabban elutasítottak minden terjeszkedést, elítéltek minden hódító megnyilvánulást, és a legfőbb feladatnak az adott helyzet megőrzését, a status quo fenntartását tekintették. Különös érvénnyel vonatkozott ez a tétel a Balkánra, ahol, jóllehet a nemzeti átrendeződést megengedhetőnek tartották, eleve tiltakoztak minden lehetséges osztrák—magyar annexió ellen.

A magyar külpolitikai megnyilvánulásokat a politikai szempontok mellett ideológiai megfontolások is befolyásolták. A liberális beállítottságú magyar vezetőréteg elutasította az abszolutizmust, elítélte az önkényuralmat, és a nemzetek önálló, minden külső befolyástól mentes fejlődését kívánta. A külpolitikai vezetéstől azt várta, hogy a nemzetközi életben a liberalizmus oldalán foglaljon helyet, és támogatásban részesítse a szabad fejlődés feltételeiért küzdő nemzeteket.

A külpolitikai állásfoglalásokat ösztönző megfontolások közötti is volt azonban egyfajta hierarchia, és abban messze a veszélyérzet, az orosz fenyegetés tudata rendelkezett első helyvel. Ha a különböző megfontolások ütköztek egymással, az ellentmondás feloldása csak az indítékok hierarchiájának rendjében következhetett be.¹⁰

Könnyű belátni, hogy az osztrák dinasztikus tradíció és a magyar külpolitikai elvárás csak nagyon kis területen érintkezett, és a legtöbb vonatkozásban diametráisan szembenállott egymással. A különbség a külpolitika tulajdonképpeni feladatának értelmezésében a leginkább szembeszökő: a veszélyeztetettség kategóriájában gondolkodó magyar külpolitikai vezetőréteg a külpolitikának alapjában véve defenzív funkciót tulajdonított, a dinasztikus presztízs eszmekörében élő, az udvarhoz kapcsolódó osztrák vezetőgárda pedig ezt a külpolitikát offenzív jelleggel ruházta fel. A diszharmónia a gyakorlati tennivalók kijelölésében is jelentkezett. A magyar telítettségérzés és az ebből következő annexióellenesség nyílt ellentéte volt a dinasztikus politika egyik variánsának, a balkáni területszerző ambíciónak, a nemzetek szabad fejlődését kívánó magyar liberális felfogás pedig az alapjában véve konzervatív balkáni status quo politikát tagadta.

Andrássy azon kevés magyar politikusok egyike volt, akik kezdettől megértést mutattak a Monarchia nagy hatalmi szükségletei iránt. A kiegyezési tárgyalások idején még Deák Ferencsel is szembekerült; kevesellte a haza bölcse által feliratba foglalt „közös biztonság” kifejezést, és mindenáron a „nagy hatalmi állás” elfogadtatását akarta.¹¹ Mint magyar miniszterelnök azonban a nagy hatalmi szükségleteket szinte teljesen a magyar elvárások szerint értelmezte és megnyilvánulásában kevés helyet engedett az osztrák dinasztikus tradícióknak. A Monarchia történelmi hivatásáról egyik kritikus alkalommal így beszélt: „Ausztria feladata most is az, mint korábban: bátyjának kell lennie Oroszország ellen. Csak amíg ezt a feladatát teljesíti, marad fennállása európai szükségesség.”¹² A mondatban, bármennyire is az európai szükségletekre is esik a hangsúly, nem nehéz felismerni a magyar russzofóbiát. És ugyan mi más inspirálta, mint a magyar liberalizmus, amikor a Bécsben tartózkodó Jerôme Napóleonnak azt tanácsolta, hogy Lengyelország felszabadítása érdekében együttesen támadják meg Oroszországot?¹³ A lengyel függetlenség tudvalevőleg az európai progresszió gondolatvilágának sarktetele volt, és a „libertas Poloniae” eszméjével Magyarországon is erősen rokonszenveztek. A Balkán-kérdésben sincs nyoma nála az osztrák terjeszkedési vágy-

nak, de még a status quo hajlandóságnak sem. A közös külügyminiszternek egy alkalommal azt ajánlotta, hogy eszközöljék ki Törökországtól: engedje át Szerbiának Boszniát, mert, mint mondotta: ez a mi Balkán-politikánk a sarkköve, enélkül homokra építenénk.¹⁴ Az osztrák dinasztikus gondolkodás pedig egész másutt képzelte Bosznia jövődő helyét, mint a megnagyobbodó Szerbiában. A Balkán jövőjéről is eredeti, és az osztrák hagyományoktól gyökeresen eltérő nézeteket vallott. „Ha egyszer meg fog győződni mindenki arról — írta bizalmasának —, hogy a török uralom utódja nem az orosz lesz, akkor sem nekünk, sem a többi európai hatalomnak nem lesz többé érdekében a Kelet természetes átalakulását gátolni; bátran rábizhatjuk a Kelet sorsát saját népeire.”¹⁵

A külügyminiszterként debütáló Andrassy programjáról egészen az utóbbi időkhöz nem rendelkezünk pontos információkkal. A történetírás a Németországgal való kibékülés érdemét tulajdonította elsősorban neki, erről azonban kiderült, hogy nem Andrassy, hanem a távozó külügyminiszter, Friedrich Ferdinánd Beust műve volt. Andrassy gondolatvilágának, ha úgy tetszik; külpolitikai stratégiájának igazi elemei az 1872. február 17—19-i katonai-politikai konferencia jegyzőkönyvében tükröződnek, abban a kapitális dokumentumban, amelyet Heinrich Lutz, a bécsi egyetem professzora nemrég hozott nyilvánosságra.¹⁶ (Nincs itt terünk arra, hogy a katonai-politikai konferenciák alkotmányjogi vonatkozásait elemezzük, és ezeknek az osztrák—magyar külpolitika alakulására gyakorolt hatását bemutassuk. Ezért csak utalunk rá, hogy ezeknek a különös tanácskozásoknak a bécs Kriegsarchiv Militärkanzlei Seiner Majestät állagából ujabban előkerült jegyzőkönyvei Andrassy tevékenységének későbbi szakaszait is teljesen új megvilágításba helyezik.)

A februári tanácskozáson az uralkodó, a hadsereg főfelügyelője, a közös külügyminiszter és a közös hadügyminiszter vett részt, valamint a katonai kancellária főnöke, aki a jegyzőkönyvet vezette. A külpolitikai stratégiát felvázoló Andrassy első kérdésfeltevése mutatja, hogy a Monarchia külkapcsolatait nem hagyományos módon értelmezi. Az ő számára a veszélyeztetettség volt a kiindulópont, az eldöntendő kérdés pedig az, hogy a veszély melyik irányból fenyeget. A válaszadás során három vonatkozással gyorsan végzett. Franciaország, amely csak a revansra gondol, nem kívánja a Monarchiát is ellenfeléül, Olaszország gyenge ahhoz, hogy egyedül háborút kezdjen, Törökország és a hozzá tartozó kis államok pedig ebben a tekintetben nem jöhetnek számításba. Poroszországra Andrassy azt mondta, hogy nehezebb megítélni, mégis nagyon egyértelmű véleményt nyilvánított. A válasz nem volt egyéb, mint a porosz veszélyről még mindig meglevő nézetek határozott elutasítása. A motiváció sokoldalú: Poroszországnak Elzász annexiója miatt francia revansra kell számítani, ezért nem kívánhatja, hogy a szomszéd nagyhatalom (vagyis a Monarchia), amely Prágán keresztül hamarabb eljut Berlinbe, mint ő maga a Rajnához, ellenség gyanánt álljon vele szemben.

Poroszország energiát a belső konszolidáció szükségletei is igénybe veszik, és nagyon sok baja van a vallási kérdésekkel és a demokratikus agitációval. Az osztrák-németek bekebelezésének szándéka sem lehet komoly, hisz a német császár soha nem tudna olyan állást biztosítani nekik a Német Birodalomban, mint amilyenel jelenleg a Monarchiában rendelkeznek. Nincs porosz veszély, összegezte még egyszer Andrássy. Poroszországnak semmilyen érdeke nem fűződik ahhoz, hogy Ausztria ellen háborút viseljen, ellenkezőleg, minden arra predestinálja, hogy Ausztriával békében és barátságban éljen.

Ezek után már csak Oroszország volt hátra. A cári nagyhatalomról beszélve Andrássy most sem tagadta meg eddigi önmagát. Először is leszögezte, hogy Oroszország hagyományosan hódító politikát folytat, amely független az uralkodó személyétől. A hódító politika annál veszélyesebb, mert Oroszország, amely elsőként használta fel céljai eléréséhez a nemzeti mozgalmakat, most az olasz és a német egyesítés példáján felbuzdulva minden bizonnyal hatékonyabban fog élni ezzel az eszközzel. A külügyminiszter ezzel a cári hatalmi politika és a szláv mozgalmak kapcsolatára, a pánszlávizmusra célzott. Különösen aktuálisnak vélte a cári külpolitika ilyen próbálkozásait a Balkán viszonylatában. A Balkán és Konsztantinápoly megszerzésére irányuló orosz politikának azonban útjában áll Ausztria. Oroszország előkészületei, az osztrák—magyar határok felé irányuló vasútépítései arra utalnak, hogy egész haderejét a Monarchia határain akarja összpontosítani. Ezért nem tévedhet, aki azt állítja — hangsúlyozta Andrássy —, hogy ha valamiféle veszély egyáltalán fennáll, csak erről az oldalról fenyeget.

A tanácskozás résztvevői nem először hallották Andrássyt az orosz veszélyről beszélni. Ő már mint magyar miniszterelnök a közös minisztertanácson is sokszor kifejtette ebbeli nézeteit. Most azonban nemcsak általánosságban szólt, hanem a várható összeütközés időpontját is megjelölte. A jelenlegi konstellációk nem ígérnek a béke tartós fennmaradását, mondta, ezért, tette hozzá, elővigyázatlanúság lenne a háborúra való felkészüléssel két esztendőnél hosszabb ideig várakozni. A tennivalók közül Andrássy a rutinos államférfi biztonságával emelte ki a legsürgősebbeket, és a politika, a hadászat és a diplomácia feladatait egyaránt megjelölte.

A politikai és katonai felkészülés részleteire itt nem térhetünk ki, de a jegyzőkönyv azt tanúsítja, hogy Andrássy ebben a vonatkozásban is modern politikus módjára viselkedett. Számunkra az adott összefüggésben a diplomáciai felkészülés módozatai érdekesek, mert ezek a külpolitikai koncepció további részleteibe adnak betekintést.

Andrássy kifejtette, hogy a két utolsó háború (az 1859-es és az 1866-os) elvesztéséért a diplomáciát nagyobb felelősség terheli, mint a hadvezetést. Ausztriának ugyanis mindkét esetben két ellenség ellen kellett harcolnia. A tapasztalatokon okulva ezért a diplomáciának most arra kell törekednie, hogy megfordítsa az arányokat, és a Monarchiát hozza olyan helyzetbe, amellyel korábban ellenfelei rendel-

keztek. Ha ez nem is lehetséges, azt mindenképpen el kell érnie, hogy ne kerüljön egyszerre két ellenséggel szembe. Ebben az összefüggésben Poroszország magatartását ítélte döntőnek. Az egyesült porosz és orosz haderővel szemben Ausztriának semmi esélye nincs a győzelemre. Ezért Poroszországot el kell választani Oroszországtól, és el kell érni, hogy a bekövetkező osztrák-magyar—orosz háborúban Poroszország semleges maradjon. Határozottan állította, hogy az új német állammal kialakított jó kapcsolatok biztosíthatják ezt a kívánt semlegességet. A másik fontos tényezőnek Olaszországot tartotta. Nem annyira katonai, mint inkább politikai szempontból. Úgy vélte, hogy Olaszország aktivizálódása Szerbiát és Montenegrót is mozgásba hozhatja. A diplomáciának tehát gondot kell fordítania arra, nehogy Olaszország a francia és a porosz szövetség után most a harmadik alkalommal, azaz Oroszországgal is kapcsolatot találjon. A Balkánt és Törökországot érintve Andrassy nem került meg Bosznia és Hercegovina katonai körökben sokat emlegetett esetleges anektálását, de ezt a kérdést is nagy stratégiai tervbe illesztette. A bekebelezés ugyan kívánatos lenne, mondotta, de az erőszakos fellépés egységfrontba tömörítené a szerbeket, montenegróiakat, törököket és oroszokat, és ő, mint külügyminiszter semmiképpen nem akarja Oroszországot és Törökországot egyesíteni Ausztria ellen. Hozzátette, hogy a keleti kérdés az Oroszországgal való elszámolás után önmagában is jelentőséggel bír. A Monarchiának itt arra kellett törekednie, hogy a Balkán kis államait elválassza egymástól Törökországot felrázza az apátiából. Ebben az összefüggésben utalt arra, hogy az Oroszországgal való konfrontáció mellett számításba kell venni a Szerbiával és Romániával való összeütközést is. Végezetül még egyszer hangsúlyozta, hogy miután a veszély Oroszország oldaláról fenyeget, az összes erőket ide kell koncentrálni, a szétforgácsoltság elkerülése végett pedig a legfontosabb Poroszország semlegességének biztosítása.

Andrassynek a katonai-politikai konferencián előterjesztett programját többféle szempontból lehet elemezni, de bennünket elsősorban az a kérdés foglalkoztat, hogy mennyiben felelt meg ez a program az osztrák tradícióknak és a magyar elvárásoknak, illetve mennyiben illeszkedett ez az induló külügyminiszter eddigi tevékenységéhez. Első pillanatra látnivaló, hogy egyiknek sem egyenes megfelelője, illetve folytatása, de bizonyos elemeket mindegyikből magába integrál. A veszélyhelyzet, nevezetesen az orosz fenyegetés előtérbe állításával Andrassy minden kétséget kizáróan a magyar nemzeti álláspontot juttatta kifejezésre. Kifejezésre juttatta és érvényre juttatta a dinasztikus felfogással szemben, amely nem ismerte a veszély kategóriáját, és a területszerzés fikciójához igazodott. A megállapítás az osztrák-magyar külpolitika legutolsó irányt adó dokumentuma, Beust 1871 májusi emlékiratára is vonatkozik, amely pozitív részben nem tartalmazott egyebet, mint a lehetséges balkáni terjeszkedést. Andrassy a magyar álláspontot az egyéb nemzeti álláspontokkal szemben is érvényesítette, amelyek a magyarhoz hasonlóan ugyan-

csak a fenyegetettség tényéből indultak ki, de a magyartól eltérően nem Oroszországban, hanem Németországban látták megtestesülni a Monarchia veszedelmét. A továbbiakban látni kell, hogy Andrassy akkor is magyar fejjel gondolkodott, amikor a külpolitikai problémák sorrendiségét, értékrendjét felállította. Ebben az értékrendben Oroszország a viszonyítási alap, és a többi hatalmak a tételezett osztrák—orosz konfliktus esetén várható magatartásuk szerint jönnek számításba. Németország és Olaszország mint semleges, Törökország mint szövetséges, Szerbia és Románia pedig mint ellenséges hatalom. Mintha a Pesti Napló már idézett cikke visszhangoznék ebben az állásfoglalásban: „Nem érdemi meg a magyar politikus nevet, aki nem az oroszok természetes ellenfeleiben látja Magyarország természetes szövetségeseit.” A Balkán vonatkozásában azonban, amelyről Andrassy mondta, hogy önmagában is jelentőséggel bír, nyomát sem találni a magyar felfogásnak, de a külügyminiszter korábbi nézeteinek sem. A konferencián Andrassy nem beszélt a „Kelet természetes átalakulásáról”, hanem a problémát végeredményben a hagyományos osztrák közelítésben tárgyalta. Azt a kijelentését, hogy a „Balkán kis államait el kell választani egymástól”, úgy lehet értelmezni, mint status quo politika megnyilvánulását, Bosznia-Hercegovinával kapcsolatban pedig nem is szükséges ez a magyarzkodás, hiszen a külügyminiszter néven nevezte az annexiót, noha azt egyelőre nem tartotta időszerűnek.

A katonai-politikai konferencián előterjesztett program egészében véve az osztrák dinasztikus tradíciók és a magyar nemzeti elvárások sajátos összefonódását mutatja, és a programban minden kétséget kizáróan a magyar komponens a hangsúlyosabb. Andrassy nem tagadta meg eddigi önmagát: az orosz veszély középpontba állításával és a külpolitikai problémák új értékrendjének kijelölésével birodalmi szintre emelte korábbi elképzeléseit, ugyanakkor a dinasztikus politika bizonyos elemeit is bevonta koncepciójába. Alighanem ez az engedmény lehetett az ára annak, hogy Ferenc József, Albrecht főherceg és a többi, a dinasztikus politika normái szerint gondolkodó személyiség elfogadja ezt az alapjában véve nemzeti indíttatású külpolitikai programot. Mert a három napon át tartó tanácskozásnak végül az lett az eredménye, hogy az uralkodó jóváhagyta Andrassy elemzéseit, és elrendelte, hogy a külügyminiszter előterjesztése szerint kezdjék meg a katonai, politikai és diplomáciai felkészülést.

Az elméletnek a gyakorlat a próbája, és a külpolitikai program is annyit ér, amennyi megvalósítható belőle. Andrassy programjának ismertetése és elemzése után is felmerül a kérdés: vajon mennyire felelt meg ez a magyar elképzeléseket kifejezésre juttató, de azért kompromisszumos program a soknemzetiségű Habsburg birodalom feltételeinek, és mennyire illeszkedett a XIX. század utolsó harmadának nemzetközi viszonylataihoz?

A külpolitika nemzeti karakterének erősödése időszerű jelenségnek tekinthető. A Habsburg-birodalom a hatalmi politika hagyományos mutatói szerint nagyhata-

lomnak számított, de nem játszott olyan szerepet az európai politikában, mint amilyen területének nagysága és lélekszáma alapján megillette. A modern hatalmi politikához hiányzott az objektív adottság: az ipari kapacitás és a szubjektív feltétel: a birodalmi célokkal azonosuló nemzeti közérzet. Az objektív adottságokon nem változtathatott emberi akarat: ki kellett várni, amíg ez a gazdasági tekintetben elmaradott birodalom utoléri vagy legalább megközelíti Nyugat fejlett országait. A szubjektivitás terepében azonban volt bizonyos mozgásteret. Igaz, a körülmények ebben a tekintetben is nehezebbek voltak, mint másutt, de a Habsburg-dinasztia ez ideig kísérletet sem tett arra, hogy a Hohenzollernek és a Romanovok módjára nemzeti dinasztivá váljék, és a nemzeti érdek képviselőre vállalkozzék. Márpedig az osztrák külpolitika sorozatos kudarcai a bécsi kongresszus óta abból származtak, hogy a Habsburgok vállalkozásai mögött nem volt ott a nemzeti támaszték, sőt e vállalkozások nem egy esetben ütköztek a nemzeti közérzettel. A dinasztia újabban egyszer már tanúságot tett arról, hogy némiképp megértette az idők szavát: 1871-ben engedett az osztrák—német nacionalizmus nyomásának és kibékült az egységes Németországgal. Most, hogy a magyar nacionalizmus áramlatát is beengedte az állami élet csatornáiba, tovább erősítette a külpolitika nemzeti bázisát, és az eddigieknél jóval szélesebb alapokra helyezte a Monarchia nemzetközi megnyilvánulásait. Mert az oroszellenességben kifejezésre jutó magyar nemzeti álláspont a Monarchia más népeinél is egyetértésre talált, és azt a politikát, hogy a Monarchiának a cári terjeszkedés ellen védekeznie kell, az osztrákok és a lengyelek is magukénak vallották, de az ukránok és a románok sem utasították el egyértelműen. Ugyanakkor arra is rá kell mutatni, hogy a dinasztikus politika bizonyos elemeinek megőrzése nemcsak hogy nem találkozott nemzeti egyetértéssel, hanem olyan külpolitikai bonyodalmakat kockáztatott, amely alááshatta a Monarchia amúgy sem túlságosan szilárd nemzetközi állását.

A külpolitika nemzeti karakterének erősödése időszerű jelenség volt tehát, de azzal, hogy érvényesülni engedték a kor uralkodó eszmei-politikai áramlatát, nemcsak a régi ellentétet oldották fel, hanem egyúttal újabb feszültséget teremtettek. A magyar nacionalizmus ugyanis csak egyike volt a Monarchián belüli nemzeti áramlatoknak, és ha érintkezett is más elképzelésekkel, korántsem számíthatott arra, hogy a Monarchián belül élő valamennyi nemzet külpolitikai elképzeléseit is kifejezésre juttassa. Ezen elképzelések legerősebbike, a cseh nemzeti program éppen ellentéte volt a magyarnak: a Monarchiát fenyegető német veszélyt tartotta a legnagyobbnak, és azt kívánta, hogy a tételezett német terjeszkedés ellen a cári Oroszországnál keressenek támasztékot.¹⁷ A cseh elképzeléseket osztották a horvátok, szlovákok, szerbek és szlovének, de még a lengyelekben és az ukránokban is volt hajlandóság arra, hogy a szláv kölcsönösséget és a szláv szolidaritást mindenek fölé helyezték. Ilyen körülmények között nem volt túlságosan megalapozott az Andrássytól származó feltételezés, miszerint a külpolitikai célok közösségé-

ben valaha is létre lehet hozni a Monarchia népeinek hiányzó nemzeti egységét. Nem volt megalapozott, hiszen a külpolitikai célok közössége is hiányzott, és a diametrálisan szembenálló magyar és cseh álláspontot semmiféle kompromisszum útján sem lehetett összebékíteni. Az Andrassy-féle külpolitikai programnak így mindvégig számolnia kellett a szláv ellenkezéssel.

A cári Oroszország ellen irányuló külpolitikai program nem számíthatott tehát a Monarchia valamennyi nemzetének egyetértésével, de a legnagyobb nehézség az volt, hogy ez a program a hetvenes évek Európájában sem bizonyult időszerűnek. Andrassy a katonai-politikai konferencián osztrák—orosz háború esetére csak bizonyos országok semlegesítéséről beszélt, a gyakorlatban azonban többel is megpróbálkozott: az Oroszország elleni európai koalíció összehozásával. A korabeli Európában azonban nem akadt nagyhatalom, amely Andrassy ajánlatát magáévá tette volna. Franciaország, a lengyel önállóság szószólója és a liberális külpolitika kezdeményezője a frankfurti béke óta Oroszország kegyeit kereste. Németország a cárizmus segítségének köszönhette nemzeti egységét, és a szomszéd hatalom barátságához továbbra is ragaszkodott. Angliában pedig régóta tudták, hogy a külpolitikában nem az ideológia, hanem a hatalmi érdek elsődleges, és a keleti kérdés miatt nem akartak újabb háborút. Törökország pedig moccanni sem mert a cárizmus szomszédságában, és abban reménykedett, hogy megtalálja a modus vivendit Oroszországgal. A sors furcsa iróniája, hogy Andrassy csakhamar a három császár szövetségének aláírására kényszerült, és hogy nyolcesztendőös külügyminiszterségének öt évét ebben a Szent Szövetségre emlékeztető társulásban töltötte. Az Oroszország elleni háborúra akkor sem került sor, amikor úgy vélte, hogy eljött az az idő, amely egy évszázadban csak egyszer áll elő: a Monarchia európai segítséggel rendezheti a cárizmussal való nézeteltéréseit.

1878 februárjában volt ez, amikor az orosz csapatok Konstantinápoly előtt állottak, és a Márvány tengeren felsorakozott angol hadiflotta a tűzparancsra várt. Erre azonban már nem térhetünk ki bővebben, mint ahogy Andrassy külügyminiszterségének egyéb eseményeit sem részletezhetjük. Ha egy egész korszakra kiható külpolitikai program megszületését sikerült bemutatnunk, és a soknemzeti-ségű Monarchia külpolitikájának bonyolult voltát sikerült érzékeltetnünk, elértük célunkat.

Jegyzetek

¹ Denkschrift über die Orientpolitik Österreich-Ungarns auf Basis der vom Grafen Andrassy für dieselbe entworfene Grundzüge. Wien, 2. August 1884. Haus- Hof und Staatsarchiv (a továbbiakban HHStA) Wien. Ministerium des Aeussern. Politisches Archiv. I. Allgemeines. Karton 469.

⁸ Denkschrift des Freiherrn von Aehrenthal in Mai—Juni 1895 über die Beziehungen Österreich-Ungarn zu Rußland 1872—1894. HHSStA Wien. Min. des Aeussern. Polit. Archiv. I. Allg. K. 474.

⁹ Kálnoky-an Kaiser Franz Joseph. Wien, 31. Juli 1889. HHSStA Wien. Kabinettsarchiv. Geheim Akten. K. 19.

¹⁰ Denkschrift. Semmering, 9. August 1908. Österreich-Ungarns Aussenpolitik von bosnischen Kriese 1908 bis zum Kriegausbruch 1914. Wien 1930. I. k. 25—34.

¹¹ WERTHEIMER EDE: Gróf Andrassy Gyula élete és kora. Budapest 1910—1913. I—III. k.

¹² RUPP, GEORGE HOOVER: A Wavering Friedship: Russia and Austria 1876—1878. Cambridge 1941.

¹³ DIÓSZEGI ISTVÁN: Ausztria—Magyarország és a francia—porosz háború 1870—1871. Budapest 1965. MÉREI GYULA: Elzász-Lotharingia Németországhoz csatolása 1870—1871-ben és a magyar közvélemény. Acta Univ. Szegediensis. Acta Hist. Tom. XXX. 1968. LUTZ, HEINRICH: Österreich-Ungarn und die Begründung des Deutschen Reiches. Europäische Entscheidungen 1867—1871. Frankfurt am Main, Berlin, Wien 1979.

¹⁴ LUTZ, HEINRICH: Zur Wende der österreichisch-ungarischen Außenpolitik 1871. Die Denkschrift des Grafen Beust für Kaiser Franz Joseph vom 18. Mai. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Bd. 25. 1972. 169—184.

¹⁵ Pesti Napló 1866. október 28.

¹⁶ A magyar külpolitikai törekvésekről áttekintően ld. DIÓSZEGI ISTVÁN: Nemzet, dinasztia, külpolitika. Budapest, 1979.

¹⁷ WERTHEIMER Id. m. I. k. 235. old.

¹⁸ Ministerrat für gemeinsame Angelegenheiten. 22. August 1870. HHSStA Wien. Min. des Aeussern. Polit. Archiv. XL. Interna, K. 285.

¹⁹ Országos Levéltár, Budapest. Kállay-hagyaték. 33. k. Belgrádi napló. 1868. augusztus 19-i bejegyzés.

²⁰ Ugyanott 34. k. 1870. november 5-i bejegyzés.

²¹ Andrassy Kállaynak. Terebes 1870. október 24. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Budapest. Fol. Hung. 1733.

²² LUTZ, HEINRICH: Politik und militärische Planung in Österreich-Ungarn zu Beginn der Ära Andrassy. Das Protokoll der Wiener Geheimkonferenzen vom 17. bis 19. Február 1872. Geschichte und Gesellschaft. Festschrift für Karl R. Stadler. Wien 1974. 23—44. old.

²³ Rieger, a cseh nemzeti mozgalom egyik vezetője így beszélt a bécsi orosz követ előtt: «Un conglomerat de peuple que l'était Autriche, ne pouvait avoir de politique national indépendante; qu'il devrait désormais s'appuyer sur l'Allemand ou sur la Russie; que les Comtes Beust et Andrassy représentaient la première de ces tendaces, tandis que la second avait été défendue par les Czechs et le Cabinet Hohenwart.» Novicow à Westman. Vienne le 16/28 octobre 1871. Archiv Vnesnej Politiki Rossii. Moszkva. Fond Kanceljarija 1871. d. 121.